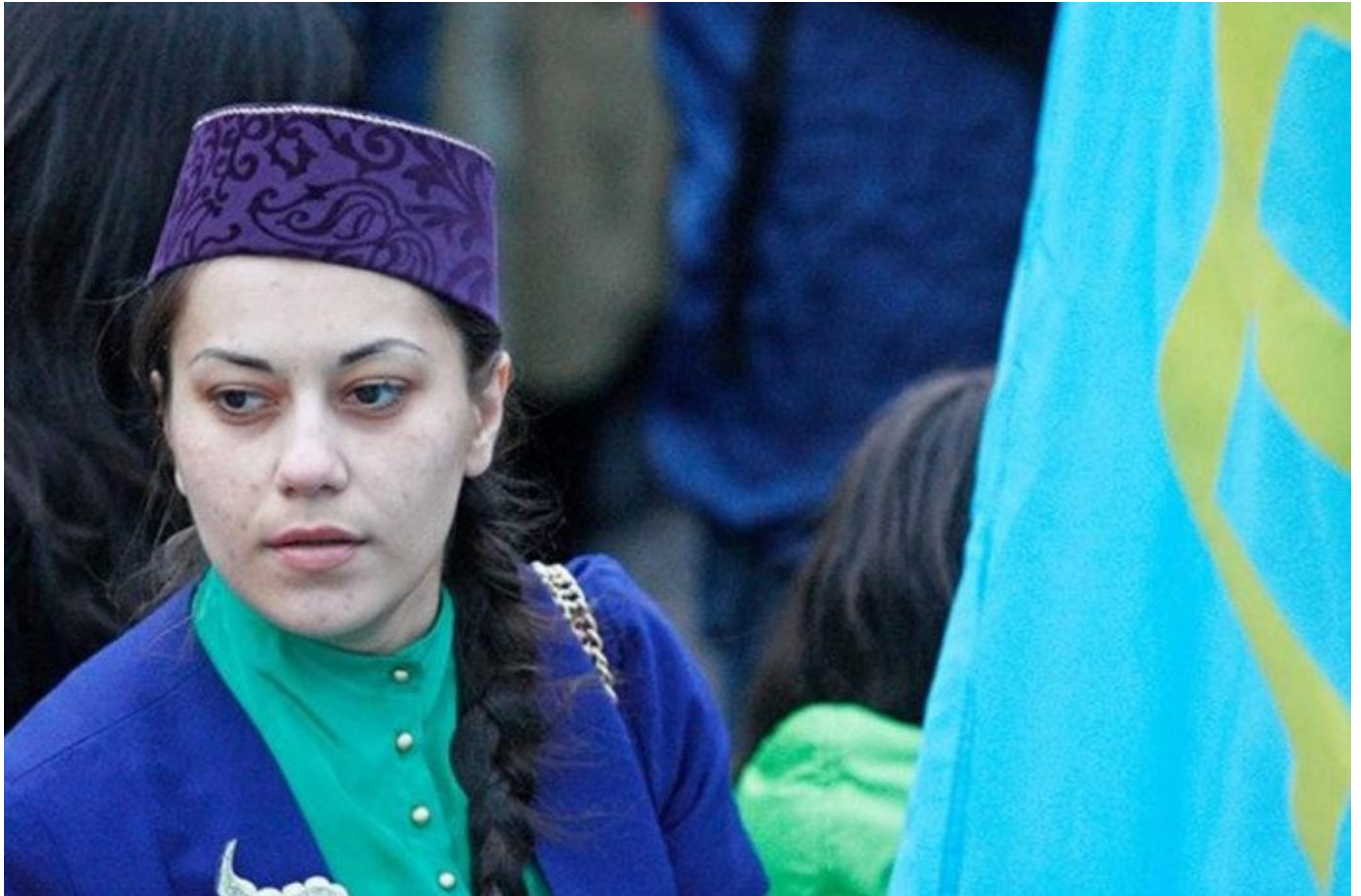

Undulan Krym

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Undulan Krym UNDULAN KRYM

Çingiz hanyň agtygy Baty hanyň esaslandyran we tutuş Russiýany golastynda saklan Altyn Orda döwleti darganda, 1441-nji ýylda orta çykan Krym hanlygynyň osmanly taryhynda aýratyn uly orny bar.

1475-nji ýylda ýesir düşürilen Meňli Giraý I osmanly hökümdarlygyny kabul edip, gaýtadan tagta geçirilýär. Belli bir derejede özygtyýarly hukuklara eýe bolandygyna garamazdan, patyşanyň buýruklaryny ýerine ýetirkek, ýörişlere esger bermek, onuň permany bilen ukrainleriň we ruslaryň üstüne ýörişleri etmek ýaly jogapkärçilikleri bolupdyr.

1450-1586-njy ýyllarda 86 mün, 1600-1647-njy ýyllarda 70 mün we meselem 1769-njy ýylda Osmanly-Russiýa uruşy wagtynda, soňky we iň uly çozuşda 20 mün gul olja hökmünde Kefe portuna getirilipdir.

Osmanly patyşalary «Han» statusyny Krymdan alýar. Çünki

türklerde hanlyk ýaly dereje bolmandyr, ony diňe Çingiz hanyň nebereleri ulanyp bilipdir.

Mysal üçin, Teýmirleň han unwanyny ulanmandyr. Netijede wassal bolan Krym hankary bir gezeginde haýyn hem yglan edilipdir.

Krym hanlaryny Stambul belläpdir. Osmanly taryhynda täsin ýagdaýda tatarwe arap hyýanatynyň gürrüňi köp edilýär. Meselem, Ýyldyrym Baýezidi ýeňen Teýmirleňiň tabynlygyndaky garatatarlardyr.

Taryhyň hakydasy duşmanlary ýatdan çykarmazlyga hyzmat edýär. Duşman bolsa kim?

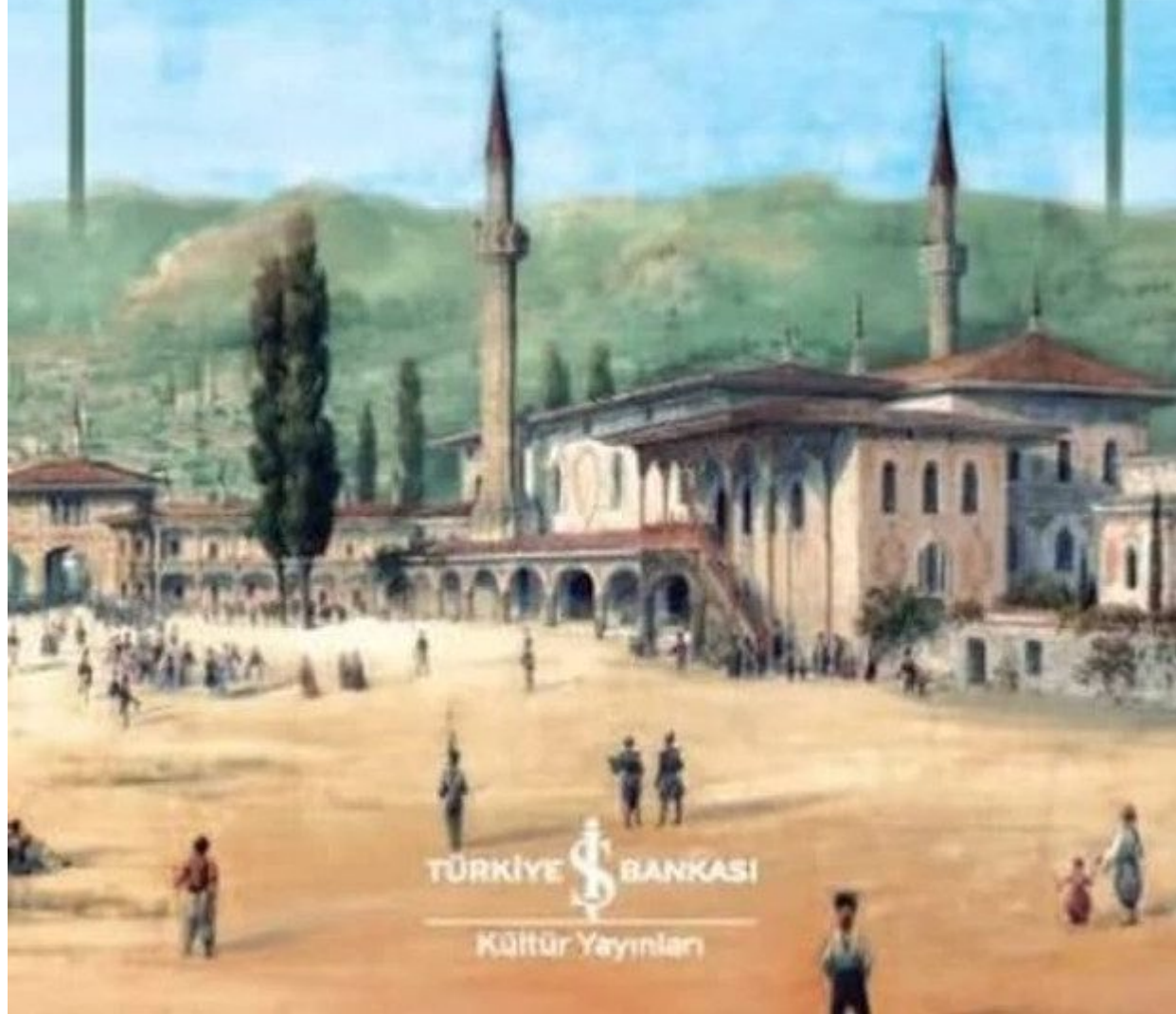
Ýurduňyzy basyp alan, mal-mülküňizi talan, ýakynlaryňyzy öldüren, sizi sürgüne ýollan, hakyňyzy iýen, gepiň keltesi ýaşamaga bolan mümkinçiligiňizi gysan we äsgermeýänlerdir.

Emma ýaşayan ýurduňyzyň öňki eýeleri sizi gyzyklandyryp bilmez.

HALİL İNALCIK

SEÇME ESERLERİ - XI

Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

1774-nji ýylyň Gaýnarja şertnamasy bilen Stambul Krymyň garaşsyzlygyny ykrar etdi. Netijede Ýekaterina II 1783-nji

ýylda Russiýanyň Krym, Kuban, Taman ýarymadalaryny öz düzümine birikdirýändigini mälim edýän beýannama bilen çykyş etdi.

Ine, şeýdibem Krym tatarlary üçin bela-beterleriň öňi açyldy.

Alan Fişeriň çaklamasyna görä, 1785-1788-nji ýyllar aralygynda 100 müňe golaý krym tatary dogduk depesini terk etdi. Munyň yzyny 1802-1803-nji, 1812-1813-nji we 1830-njy ýyllardaky bosgun akymlary ýetirdi.

1802-1803-nji ýyllaryň bosguny hasaba alynmanda, bu göçhä-göçlük akymlarynyň Osmanly-Russiýa uruşlarynyň yzysüre bolup geçmegi ünsüňi çekýär.

Iň uly göç akymy 1853-1856-njy ýyllaryň Krym urşunyň yzysüre on ýylyň içinde bolup geçdi. 1856-njy ýylda soýuzdaş güýçler tarapyndan basylyp alynan ýerlerdäki Krym tatarlaryndan on müňe golaýy Soýuzdaş goşunlar Krymdan çykanda olar bilen bile watanyňy terk edip, Osmanly topraklaryna göçürilip getirildi.

Emma bu ilkinji toparlar şondan birküç ýyl soň boljak bosgunlaryň diňe buşlukçysydy.

1860-njy ýylda we (barha azalmak bilen) ony yzarlan birnäçe ýylyň dowamynda azyndan 182 müň krym tatary ser-sepil halda Türkiýä gitmek üçin Krymy taşlap gaýtdy.

1874-nji, 1890-nji, 1902-nji ýyllarda bolup geçen täze göç akymlary bolanam bolsa, bularyň sany ýüz müňlerçe däl-de, on müňlerçe ýetýärdi.

Jemi alanda osmanly topraklaryna 1 million 800 müň krym tatarynyň göçüp gelendigi çaklanýar.

Bolşewikler ýarymadada 1921-nji ýylda Krym Sowet Sosialistik Awtonom respublikasyny gurdular. Sanlarynyň azdygyna garamazdannolara birentek medeni hak-hukuklary berdiler. Bu belki-de, olar üçin iň gowy döwür bolupdy.

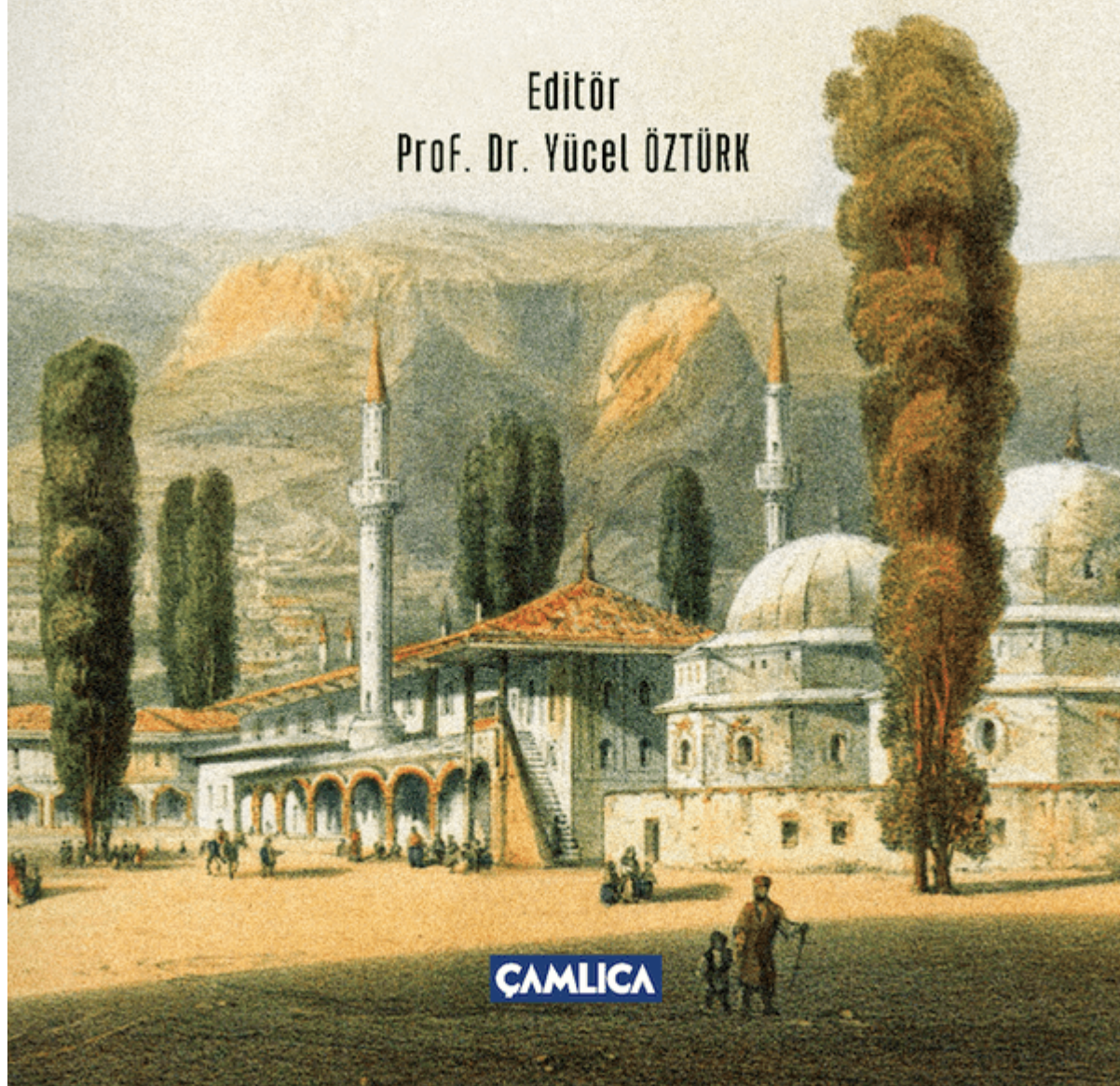
Emma 1941-nji ýylyň 16-njy noýabrynda Krymy nemesler basyp aldy. Bu olar üçin eýgilik bolmady. Çünki 5 müň krymlydan otrýad düzüp, olary sowet partizanlaryna garşy ulandylar.

Müňlerçe adamy bolsa Germaniýada zawod-fabriklerde işletmek üçin alyp gitdiler. (Ostarbeiter)

DOĞU AVRUPA TÜRK MİRASININ
SON KALESİ

KIRIM

Editör
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK

10.04.1944-18.05.1945-nji ýylda sowet goşuny gaýtadan Kryma girdi. Krym tatarlarynyň başyna inen şum günler gaýtadan başlady.

1944-nji ýylyň 18-nji maýynda ähli krymlylar nemes faşistleri bilen hyzmatdaşlyk etmekde aýyplanyp, bir gijede sürgüne ýollandylar.

Haýwan saklanýan wagonlarda aç-suwsuz hepdeläp ýol ýörediler. Diňe ölülerini wagondan zyňmaga rugsat berlipdir. Jemi 195 müň çaga, garry, syrkaw sürgün edilipdir.

Olar Özbegistana, Gazagystana we beýleki sowet respublikalaryna sürgün edilipdir. Tatarlaryň 45%-i sürgün wagtynda dyknyşykdan, suwsuzlykdan, açlykdan, keselçiliklerden ölüpdir.

Dördünji urgy bolsa bir böleginiň sürgün edilen ýerlerinden segseninji ýyllaryň ahyrynda, togsanynjy ýyllaryň başynda kem-kemden Kryma dolanyp baranlaryndan soň bolup geçdi.

Gaýdyp barmagyň ýoluny ömrüniň ýarsyny sowet türmelerinde geçiren Mustapa Jemil Krymogly ýaly şahslaryň alyp baran göreşi arçady.

1954-nji ýylda Ukraina berilen ýarymada 2014-nji ýylyň 16-njy martynda geçirilen referendum bilen Russiýa birikýändigini yglan etdi. 17-nji martda-da Putin muny oňlaýandygyny mälim etdi.

Krym tatarlarynyň ähli hak-hukuklaey elinden alyndy, Krymogly we onuň egindeşleri Kiyewe gaçmaga mejbur boldy.

Dünýä we Türkiýe Russiýanyň bu eden işini oňlamady, emma üýtgän zadam bolmady. Çünki munuň başga-da mysallary köp. Meselem, Hytaý Gündogar Türküstany we Tibeti öz düzümine birikdiripdi. Russiýanyň şu asyrda öz düzümine birikdiren ýurtlarynyň sany barmak бүкүp sanardan kän. Ysraýylam Palestinanyň ep-esli bölegini basyp aldy. Gepiň keltesi, durmuşda-da, diplomatiýada-da kim güýçli bolsa, soň edeni bolýar. «Gün güýçliňki, gowurga dişliňki».

Dünýäde Krym tatarlarynyň iň köp ýaşaýan ýurdy Türkiýe. Olaryň yüzlerçe kružoklarybwe federasiýalary bar.

Krymdaky babadaşlary üçin iň köp ýa-da bar edip bilýän zatlary-da Gurban baýramynda Krymda gurbanlyk etmek.

Iş ýerlerini açmak, Krymda ýaşaýanlara kredit bermek ýa-da jöhitleriň Palestinada edişi ýaly Kryma ýerleşmek üçin hiç kim hiç zat etmedi. Çünki Krym taryhy hyýaldan ybaratdy. Krym tatarlary indi Türkiýä doly integrasiýalaşyp gitdi. Olar indi Krym hanlygyny dikeltmek ýaly gury arzuw-hyýallaryny hiç haçanam amala aşyryp bilmezler. Şeýdibem, Krym undulanlaryň sanawyna girdi.

Dr. Nadir DEWLET,
professor.

Çarşenbe, 08.10.2020 ý. Taryhy makalalar